

دانشگاه گنبد کاووس

نشریه "حفاظت زیست بوم گیاهان"
دوره چهارم، شماره هشتم، بهار و تابستان ۹۵
<http://pec.gonbad.ac.ir>

بررسی غلظت سرب، روی و مس در خاک و گونه مرتعی

Kochia prostrata (L.) Schrad. در اطراف کارخانه سیمان فیروزکوه

فاطمه منتظری^{۱*}، رضا تمرناش^۲، محمدرضا طایبان^۳، سیدمحمد حجتی^۴

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مرتعداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

^۲ استادیار گروه مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

^۴ دانشیار گروه جنگلداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۲/۲۲؛ تاریخ پذیرش: ۹۵/۶/۱۶

چکیده

این تحقیق به منظور بررسی میزان عناصر کل سرب، مس و روی در خاک و گیاه *Kochia prostrata* (L.) Schrad. اطراف کارخانه سیمان فیروزکوه در استان تهران انجام شد. ۱۵ نمونه خاک از عمق صفر تا ۳۰ سانتی متری و ۱۵ نمونه گیاه از اطراف کارخانه سیمان از فواصل ۵۰۰، ۱۰۰۰، ۱۵۰۰ و ۲۰۰۰ متری در جهت باد غالب منطقه برداشت شدند. همچنین نمونه شاهد از منطقه‌ای دور از کارخانه سیمان (به فاصله ۲۵۰۰ متر) در خلاف جهت باد غالب برداشت شد. نمونه‌ها به آزمایشگاه جهت انجام آزمایشات منتقل شدند. در این تحقیق طرح آزمایشی کاملاً تصادفی با پنج تیمار و سه تکرار مورد استفاده قرار گرفت. آنالیز داده‌ها با استفاده از تجزیه واریانس، مقایسه میانگین‌ها به روش دانکن و آزمون t انجام شد. نتایج تحقیق نشان داد که غلظت هر سه عنصر اندازه‌گیری شده در خاک شاهد و آلوده دارای اختلاف معنی‌دار است به طوری که میانگین غلظت کل عناصر سرب، مس و روی در خاک شاهد به ترتیب ۸/۶۹، ۱۱/۳۴ و ۳۳/۹۵ میلی‌گرم بر کیلوگرم و در خاک آلوده ۱۸/۶، ۳۱/۷۹ و ۶۶/۱۲ میلی‌گرم بر کیلوگرم برآورد گردید. همچنین آنالیز واریانس غلظت این عناصر در خاک و در گیاه با فاصله از کارخانه دارای اختلاف معنی‌داری است. غلظت سرب و مس در اندام زیرزمینی گونه مورد مطالعه بیش از اندام هوایی بوده، به طوری که در اندام زیر زمینی به ترتیب ۱۰/۳۱، ۲۱/۹۴ و در اندام هوایی ۳/۱۴ و ۱۳/۸۴ میلی‌گرم بر کیلوگرم اندازه‌گیری گردید. در حالی که غلظت روی در اندام هوایی ۹۷/۰۲ و در اندام زیرزمینی ۸۸/۵۲ میلی‌گرم بر کیلوگرم محاسبه شد. شاخص آلودگی PI_i برای عناصر سرب و مس در سطح آلودگی کم تا متوسط قرار دارد و برای عنصر روی نشان دهنده آلودگی متوسط تا زیاد است.

واژه‌های کلیدی: تجمع‌زیستی، شاخص آلودگی PI_i، عناصر آلاینده، *Kochia prostrata* (L.) Schrad.

*نویسنده مسئول: montazeri.fatememeh@gmail.com

مقدمه

فلزات سنگین از جمله آلاینده‌های محیطی هستند که می‌توانند از طرق مختلف وارد زنجیره غذایی شوند و به مصرف انسان و جانداران دیگر برسند (Zhipeng *et al.*, 2009; Mandal and Voutchkov, 2011; Al-juboury, 2009). یکی از مهمترین راه‌های ورود فلزات به زنجیره غذایی، جذب آن‌ها توسط گیاهان است که به دلیل پایداری و خاصیت تجمع زیستی این فلزات، مقدار فلزات سنگین در خاک و گیاهان نباید از حد معینی بیشتر گردد (Christoforidis, 2009; Loska, 2003). عدم تجزیه پذیری فلزات سنگین از طریق فرآیندهای شیمیایی یا زیستی، تهدیدی برای سلامتی گیاهان و جانورانی است که در سطوح مختلف چرخه غذایی حضور دارند (توکلی محمدی و همکاران، ۱۳۹۰؛ Saha and Hossain, 2011). با افزایش جمعیت و توسعه صنایع در شهرها، آلودگی فلزات سنگین روز به روز افزایش یافته است (توانکار و شفقت، ۱۳۸۷). در این بین، یکی از صنایع آلوده کننده کارخانه سیمان است که از طریق انتشار گرد و غبار و گازهای آلاینده محیط زیست را در معرض خطرات جدی قرار داده است (Bilen, 2010). آلودگی ناشی از کارخانه سیمان در اثر عواملی نظیر حمل و نقل مواد اولیه از معدن به سمت کارخانه، فرآیندهای سنگ شکنی و آسیاب کردن مواد اولیه و کوره‌های پخت مواد حاصل می‌شود. سوخت‌های استفاده شده در کوره پخت مواد و همچنین مواد اولیه خام به‌طور معمول دارای مقادیری از فلزات سنگین هستند. طی فرآیند پخت مواد اولیه و احتراق سوخت، این فلزات سمی آزاد شده و وارد محیط زیست شده و اکوسیستم را تحت تاثیر قرار می‌دهد. اثرات سوء این عناصر بر پوشش گیاهی امری اجتناب ناپذیر است (عباسی و سالاری، ۱۳۸۵). دود خارج شده از کارخانه سیمان ابتدا هوا را آلوده کرده و هوا آلاینده‌ها را به خاک انتقال می‌دهد و در نهایت وارد چرخه غذایی می‌شود (Al- Khashman and Shawabkeh, 2006). اگرچه کارخانجات سیمان را به دور از مناطق مسکونی احداث می‌کنند، اما آثار مضر آن بر محیط از طریق باد، باران به انسان انتقال داده می‌شود (Isikli *et al.*, 2003). کارخانجات سیمان باعث انتشار آلاینده‌هایی از قبیل آرسنیک، کادمیوم، سرب، جیوه، تالیوم، آلومینیوم، بریلیوم، کروم، مس، منگنز، نیکل و روی می‌شوند که اثرات سمی آنها در مطالعات زیست محیطی به اثبات رسیده است (رفیعی و همکاران، ۱۳۹۰؛ Adrino, 2001).

مسلم‌پور و همکاران (۲۰۱۲) در تحقیقاتی که در محدوده کارخانه سیمان خاش در جنوب ایران انجام دادند آلودگی ۸۰ درصد از فلزات سنگین (آرسنیک، مس، کروم، روی، مولیبدن، کبالت و منگنز) را در اطراف کارخانه در حد مجاز اعلام کردند و ۲۰ درصد از عناصر (کادمیوم و نیکل) را در حد متوسط آلودگی نشان دادند. آدو و همکاران (Addo *et al.*, 2012) در اطراف کارخانه سیمان منطقه ولتا واقع در جنوب شرقی کشور غنا، در جهت باد غالب، غلظت ۶۲ درصد از فلزات مورد بررسی در خاک بیش از حد بحرانی اعلام کرده‌اند.

روش‌های زیادی در جهت کاهش گازهای گلخانه‌ای بوجود آمده است که یکی از مقرون به صرفه‌ترین راه‌ها، استفاده از گیاهان می‌باشد. به‌همین منظور، ارزیابی تجمع فلزات سمی در خاک و گیاهان، از نظر سلامت و حیات انسان و سایر موجودات بسیار مهم و ضروری است. گیاهان به‌علت استفاده از آب، خاک و هوا، در تغییر کیفیت محیط‌زیست مشارکت مهمی دارند و با توجه به مقرون به صرفه بودن، می‌توان از آنها برای پاکسازی محیط‌های آلوده به انواع آلاینده‌ها نظیر فلزات سنگین استفاده نمود که در این بین برخی گیاهان میزان جذب بالاتری را نشان می‌دهند (ذوفن و همکاران، ۱۳۹۲; Kling, 2000). طبق مطالعات انجام گرفته، گیاهان اطراف کارخانه به‌دلیل انتشار گازهای آلاینده، تحت تاثیر آنها قرار گرفته و آسیب می‌بینند و با توجه به قرارگیری ایران در نوار خشک جهان، آلاینده‌ها با شدت بیشتری عمل کرده و ترمیم آسیب‌های وارد شده سخت‌تر است. از طرف دیگر، جوامع گیاهی موجود در این مناطق ضعیف و شکننده هستند که مقاومت کمتری نسبت به اثرات آلاینده‌ها دارند. لذا لازم است اثرات آلاینده‌های صنعتی بر گیاهان مناطق حوزه نفوذ مورد بررسی قرار گیرد تا با توجه به بهره‌برداری‌های صورت گرفته از این گیاهان، میزان آلودگی و چگونگی مدیریت آن‌ها در برنامه‌های آتی مورد استفاده قرار گیرد.

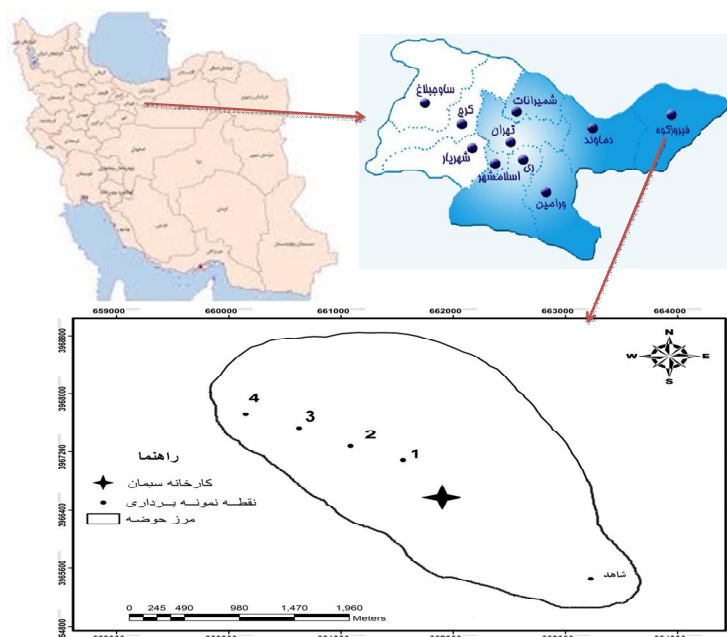
نظر به این که گونه *Kochia prostrata* از گیاهان نیمه بوته‌ای سازگار با منطقه مورد مطالعه بوده و از نظر حفاظت خاک و ارزش غذایی برای دام دارای اهمیت است (Davis and Parker, 1979)، برای مطالعه انتخاب گردید. از طرفی، از آنجا که میزان بیش از اندازه فلزات در محیط زیست، به‌عنوان آلاینده محسوب می‌شود؛ این تحقیق، با هدف بررسی تاثیر کارخانه سیمان فیروزکوه بر غلظت فلزات سرب، روی و مس در خاک و اندام‌های مختلف این گیاه انجام شده است.

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه: شهرستان فیروزکوه واقع در شرق استان تهران و در عرض‌جغرافیایی ۵۲ درجه و ۱۴ دقیقه و ۳۵ درجه و ۲۲ دقیقه قرار گرفته است. متوسط بارندگی سالانه ۲۹۶/۸ میلی‌متر گرم‌ترین ماه سال به میزان ۲۰/۲ درجه سانتی‌گراد مربوط به تیرماه و سردترین ماه سال با ۳/۶- درجه سانتی‌گراد، بهمن ماه ثبت شده است. کارخانه سیمان فراز فیروزکوه در پنج کیلومتری شهرستان فیروزکوه واقع شده است. مراتع مورد مطالعه در اطراف این کارخانه و به شعاع ۲۰۰۰ متری از کارخانه قرار دارد و گیاهان بوته‌ای و نیمه بوته‌ای در منطقه حضور دارند که گونه *Kochia prostrata* به‌دلیل ارزش حفاظتی و علوفه‌ای برای دام‌ها انتخاب شد (احمدی، ۱۳۸۵).

روش نمونه‌برداری: نمونه‌های خاک و گیاه از اطراف کارخانه سیمان فیروزکوه و در جهت باد غالب منطقه (شمال غربی) برداشت شدند. نمونه‌ها از فاصله ۵۰۰ متری تا فاصله ۲۰۰۰ متری کارخانه

نمونه‌های اولیه از فاصله ۵۰۰ متری کارخانه و نمونه‌های بعدی به فاصله ۵۰۰ متر از یکدیگر تا محدوده ۲۰۰۰ متری کارخانه (با توجه به فاصله موثر تأثیر آلودگی بر گیاهان و خاک در مناطق مشابه (Abdulrasoul *et al.*, 2011; Al-Omran and Maghraby, 2011) به صورت تصادفی - سیستماتیک جمع‌آوری شدند. در این تحقیق، از طرح آزمایشی کاملاً تصادفی با سه تکرار و پنج تیمار استفاده شد. نمونه شاهد از منطقه‌ای دور از کارخانه سیمان (به فاصله ۲۵۰۰ متر) که در خلاف جهت باد غالب قرار دارد برداشت شد. منطقه نمونه‌برداری و شاهد کاملاً مسطح بوده و از نظر شرایط شیب، جهت، ارتفاع و زمین‌شناسی در شرایط مشابه قرار داشتند. نمونه‌های خاک از محیط اطراف ریشه گیاهان (عمق ۰-۳۰ سانتی متری، به دلیل گستردگی بیشتر ریشه تا این عمق) برداشت شدند. همچنین نمونه‌های گیاهی پس از برداشت از قسمت ریشه، ساقه و برگ جدا شده و در پاکت‌های مخصوص قرار داده شدند. انتخاب پایه‌ها به صورت تصادفی بوده به طوری که در فواصل تعیین شده به صورت سیستماتیک، نقاط تصادفی تعیین و اولین گونه نزدیک به آن به عنوان پایه گیاهی، نمونه‌برداری شد.

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه و نقاط نمونه‌برداری

روش آزمایشگاهی

نمونه‌های خاک منتقل شده به آزمایشگاه جهت تعیین درصد رطوبت، وزن شده و در آن در دمای ۱۰۵ درجه سانتی‌گراد خشک گردید. نمونه‌های خشک شده برای اندازه‌گیری فاکتورهای فیزیکی و

شیمیایی خاک استفاده گردید. بافت خاک با استفاده از روش هیدرومتری، اسیدیته خاک از گل اشباع با استفاده از pH متر، قابلیت هدایت الکتریکی از عصاره گل اشباع با استفاده از هدایت سنج الکتریکی، کربن آلی باروش والکی- بلاک، آهک خاک با روش کلسیمتری با استفاده از اسید کلریدریک یک نرمال بدست آمد (Bordbar, 2006). برای اندازه گیری میزان فلزات سنگین خاک، پنج گرم از نمونه‌های الک شده را وزن کرده و در بطری ۲۵۰ میلی لیتر از جنس پلی پروپیلین قرار داده و با ۵۰ میلی لیتر عصاره خاک (HCl غلیظ ۳۷ درصد و HNO₃ ۶۵ درصد) مخلوط (جعفری حقیقی، ۱۳۸۲) و جهت تجزیه با دستگاه ICP آماده شد. دو گرم از نمونه گیاهی خشک شده درون کاسه چینی توزین و درون آن با درجه حرارت ۶۰۰ درجه سانتیگراد به مدت دو ساعت قرار گرفت. سپس، مقدار ۲۰ سی سی اسید نیتریک و پرکلریک اسید به آن اضافه شد. نمونه محلول بر روی هیتر گذاشته شد و سپس درون بالن ۵۰ سی سی که بر روی آن کاغذ صافی قرار داشت ریخته شد و با آب مقطر به حجم رسید (امامی، ۱۳۷۵). تمامی نمونه‌ها بدین روش برای تجزیه عناصر سنگین با استفاده از دستگاه ICP (Inductively Coupled Plasma) آماده گردید. در این تحقیق طرح آزمایشی کاملاً تصادفی با پنج تیمار و سه تکرار مورد استفاده قرار گرفت. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار آماری SPSS نسخه ۱۶ استفاده شد. جهت مقایسه عناصر سنگین (سرب، مس و روی) در خاک و گیاه و در فواصل مختلف از کارخانه، از تجزیه واریانس و مقایسه میانگین دانکن استفاده شد. همچنین، جهت مقایسه غلظت عناصر بین اندام هوایی و زیرزمینی گیاه از آزمون t مستقل استفاده شد. برای بررسی وضعیت آلودگی در منطقه، از شاخص آلودگی PI_i استفاده شد.

فرمول (۱) $PI_i = \frac{Ci}{Bi}$
 که در آن؛ Ci غلظت آلاینده i ام و Bi غلظت زمینه (شاهد) آلاینده i ام (Muller, 1979). محدوده طبقه بندی کیفی آلودگی برای شاخص آلودگی در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱- طبقه بندی کیفی شاخص آلودگی

شاخص آلودگی PI _i	طبقه کیفی آلودگی
$1 \leq PI$	کم
$1 < PI \leq 3$	متوسط
$3 > PI$	زیاد

نتایج

ویژگی‌های فیزیکوشیمیایی خاک‌ها در جدول ۲ آورده شده است (جدول ۲).

جدول ۲- خصوصیات فیزیکوشیمیایی خاک در محدوده اطراف کارخانه سیمان فیروزکوه

شاهد	فاصله از کارخانه (متر)					خصوصیات خاک
	۲۰۰۰	۱۵۰۰	۱۰۰۰	۵۰۰		
۱/۲۲	۱/۵۰	۱/۹۴	۱/۲۸	۰/۸۳		کربن آلی (درصد)
۱۱/۲۹	۱۸/۳۱	۱۴/۶۵	۱۱/۳۵	۱۵/۲۶		رس (درصد)
۵۵/۱۸	۴۹/۲۵	۵۰/۳۷	۵۵/۷۴	۵۳/۶۱		شن (درصد)
۳۳/۶۹	۳۲/۸	۳۵/۱۶	۳۳/۵۱	۳۱/۲۳		سیلت (درصد)
۴۳/۶۶	۴۸/۶۳	۴۵/۸۷	۳۷/۲۹	۳۶/۱۲		آهک (درصد)
۰/۴۹	۰/۵۶	۰/۴۴	۰/۳۱	۰/۳۴		هدایت الکتریکی
۷/۶۰	۸/۰۹	۸/۲۱	۷/۵۳	۷/۶۱		اسیدیته

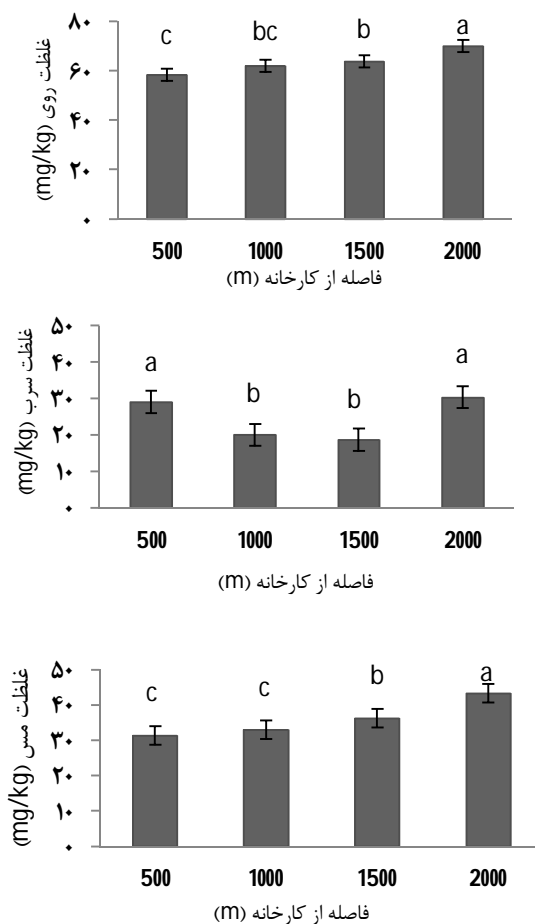
آنالیز واریانس عناصر سنگین با فاصله از کارخانه نشان داد که هر سه عنصر سرب، مس و روی در خاک با فاصله از کارخانه دارای اختلاف معنی‌دار در سطح یک درصد می‌باشند، در حالیکه این عناصر در گیاه با فاصله از کارخانه اختلاف معنی‌داری را در سطح پنج درصد از خود نشان می‌دهند (جدول ۳).

جدول ۳- آنالیز واریانس فلزات سنگین (کیلوگرم/ میلی‌گرم) در خاک و گیاه با فاصله از کارخانه

F value	خطای آزمایش	میانگین مربعات	درجه آزادی	منبع تغییرات	فلزات سنگین
۴۴/۹۲**	۲/۴۱۷	۱۰۸/۵۵۶	۳	فاصله	سرب
۴/۷**	۰/۲۲۶	۰/۲۱۴		گیاه	
۴۲/۳۳۲**	۲/۰۱	۸۴/۶۶۷	۳	فاصله	مس
۵/۴۱ *	۰/۵۶	۱/۸		گیاه	
۱۵/۲۶۲**	۴/۶۶۷	۷۱/۲۲۲	۳	فاصله	روی
۵/۱۶*	۱/۵۹	۱۶/۵		گیاه	

** اختلاف معنی‌دار در سطح ۱ درصد، * اختلاف معنی‌دار در سطح ۵ درصد.

همچنین مقایسه میانگین فلزات سنگین در فواصل مختلف از کارخانه حاکی از آن است که مس و روی با دور شدن از کارخانه تا فاصله ۲۰۰۰ متر افزایش می‌یابند در حالی که عنصر سرب، روند متغیری را نشان داده است؛ به‌طوری‌که ابتدا با دور شدن از کارخانه تا فاصله ۱۵۰۰ متری کاهش و سپس این میزان افزایش یافته است (شکل ۲).

شکل ۲- مقایسه میانگین سرب، مس و روی با فاصله از کارخانه

(وجود حروف مشابه در شکل نشان‌دهنده عدم وجود اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد بین میانگین‌ها است)

نتایج حاصل از آزمون t بین میانگین فلزات سنگین در فواصل مختلف کارخانه سیمان و در جهت باد غالب و خاک شاهد، در جدول ۴ ارائه شده است. غلظت هر سه عنصر اندازه‌گیری شده در خاک شاهد و آلوده، دارای اختلاف معنی‌دار می‌باشد؛ به طوری که، سرب و مس در سطح پنج درصد و روی در سطح یک درصد این اختلاف را نشان داده‌اند. در بین عناصر روی بیشترین غلظت و سرب کمترین غلظت را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۴- آزمون t جهت مقایسه غلظت فلزات سنگین (کیلوگرم/ میلی گرم) در خاک آلوده و شاهد.

عناصر	میانگین غلظت در خاک آلوده	میانگین غلظت در خاک شاهد	t-value
سرب	۱۸/۶±۲/۵۴	۸/۶۹±۱/۲۴	۲/۶۰۷*
مس	۳۱/۷۹±۷/۱۱	۱۱/۳۴±۰/۹	۴/۴۲۷*
روی	۶۶/۱۲±۹/۵۲	۳۳/۹۵±۶/۲	۱۲/۳۱۶**

* اختلاف معنی دار در سطح ۵ درصد، ** اختلاف معنی دار در سطح ۱ درصد

میزان آلودگی فلزات سنگین در منطقه مورد مطالعه و میزان استاندارد آن در جدول ۵ آورده شده است. با مقایسه غلظت عناصر در منطقه مورد مطالعه و میزان استاندارد عناصر، مشاهده می شود که عناصر از مقدار استاندارد موجود تجاوز نکرده اند. در رابطه با عناصر سرب و روی با میزان استاندارد اختلاف معنی دار در سطح یک درصد مشاهده می شود، در حالی که مس، تفاوت معنی داری را با میزان استاندارد نشان نداد.

جدول ۵- آزمون t جهت مقایسه غلظت فلزات سنگین (کیلوگرم/ میلی گرم) در خاک اطراف کارخانه و میزان استاندارد (Hernandez, 2003).

عناصر	میانگین غلظت در خاک اطراف کارخانه سیمان	غلظت استاندارد	T-value
سرب	۱۸/۶±۱/۴۵	۵۰±۱/۰۰	-۳۰/۸۴**
مس	۳۱/۷۹±۱/۲۵	۳۰±۱/۰۰	۱/۸۳ ^{ns}
روی	۶۶/۱۲±۲/۰۸	۱۰۰±۵/۵۶	-۹/۸۶**

** اختلاف معنی دار در سطح ۱ درصد، ^{ns} عدم معنی داری

نتایج حاصل از اندازه گیری شاخص آلودگی در منطقه مورد مطالعه برای فلزات سرب، روی و مس در جدول ۶ نشان داده شده است. سرب و مس در سطح آلودگی کم تا متوسط و روی، در محدوده متوسط تا زیاد برآورد شده است.

جدول ۶- شاخص آلودگی فلزات سنگین (کیلوگرم/ میلی گرم) و محدوده کلاس کیفی در منطقه.

شاخص / فلزات	شاخص آلودگی PI _i	
	حداکثر	حداقل
سرب	۱/۳۷	۱
روی	۲/۳	۱/۰۷
مس	۱/۱۴	۰/۸۵

مقایسه بین غلظت عناصر موجود در اندام‌های هوایی و زیرزمینی گونه *Kochia prostrata* بوسیله آزمون *t* محاسبه گردید. با توجه به جدول، همه عناصر دارای اختلاف معنی‌داری در سطح پنج درصد بین اندام هوایی و زیرزمینی می‌باشد. غلظت مس و سرب در اندام زیر زمینی بیش از اندام هوایی بوده ولی غلظت عنصر روی در اندام هوایی بیشتر از اندام زیر زمینی برآورد شده است (جدول ۷).

جدول ۷- آزمون *t* جهت مقایسه غلظت فلزات سنگین (کیلوگرم/میلی‌گرم) در اندام‌های گونه *Kochia prostrata*

فلزات	اندام زیرزمینی	اندام هوایی	t-value
سرب	۱۰/۳۱±۱/۹۹	۳/۱۴±۱/۰۷	۹/۸۰ *
مس	۲۱/۹۴±۱۴/۱۴	۱۳/۸۴ ±۲/۱۸	۶/۷۴ *
روی	۸۸/۵۲±۲/۳۷	۹۷/۰۲ ±۱۱/۵۲	۸/۹۳ *

*اختلاف معنی‌دار در سطح ۵ درصد است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به خطرات بهداشتی، قدرت تحرک و تجمع زیستی فلزات، حتی میزان جزیی آن در خاک بسیار قابل توجه می‌باشد. بررسی گرد و غبار ناشی از کارخانه سیمان به دلیل دارا بودن فلزات سنگین و اثرات ناشی از آن بر خاک و پوشش گیاهی از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. بنابراین در این مطالعه میزان فلزات سنگین سرب، مس و روی مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج بررسی حاضر گویای غلظت بالاتر سرب، مس و روی در خاک اطراف کارخانه نسبت به منطقه شاهد می‌باشد؛ که در خاک شاهد به ترتیب ۸/۶۹، ۱۱/۳۴ و ۳۳/۹۵ میلی‌گرم در کیلوگرم و در خاک آلوده اطراف کارخانه ۱۸/۶، ۳۱/۷۹ و ۶۶/۱۲ میلی‌گرم در کیلوگرم محاسبه شده است. این در حالی است که در بین عناصر ذکر شده، روی با غلظت ۶۶/۱۲ میلی‌گرم در کیلوگرم بیشترین میزان را در بین فلزات سنگین به خود اختصاص داده است. این نتیجه با نتایج حاصل از مطالعات محققینی از قبیل (رفیعی و همکاران، ۱۳۹۰؛ مسلم‌پور و همکاران، ۱۳۹۱؛ Samuel, 2012; Addo et al., 2012) هم‌خوانی دارد؛ اما در تحقیقی که توسط اوگوکانل و فاتوبا (Ogukunle and Fatoba, 2014) انجام گرفت عکس این نتیجه حاصل گردید به طوری که عنصر روی، کمترین مقدار را در بین عناصر دارا بوده است. در مطالعه‌ای در اطراف کارخانه سیمان کرمان انجام گرفت بیان گردید که غلظت سرب در محدوده داخلی کارخانه ۹۵/۷ میلی‌گرم در کیلوگرم است که در مقایسه با تحقیق حاضر، از غلظت بالایی برخوردار است که نوع مواد اولیه مورد استفاده و نوع فرآیند تولید در میزان آلودگی خاک می‌تواند موثر باشد (رجایی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳). غلظت عناصر با دور شدن از منبع آلودگی در مورد عناصر روی و مس از یک روند افزایشی تبعیت می‌کند در صورتی که عنصر سرب، از ابتدا تا فاصله ۱۵۰۰ متری کاهش می‌یابد و در فاصله ۲۰۰۰

متری افزایش را نشان می‌دهد که در مقایسه با خاک شاهد که در فاصله ۲۵۰۰ متری از کارخانه است، می‌توان نتیجه گرفت که روندی متغیر اما کاهشی دارد.

همچنین، نتایج حاکی از آن است که غلظت فلزات در اندام‌های مختلف گونه مورد نظر دارای اختلاف معنی‌داری است به طوری که میزان دو عنصر سرب و مس، در اندام زیرزمینی بیش از اندام هوایی بوده اما روی، برخلاف دو عنصر دیگر، در اندام هوایی با غلظت ۹۷/۰۲ میلی‌گرم در کیلوگرم دارای بیشترین غلظت بوده است. این نتایج در شرایطی به دست آمده است که گونه مراحل رویشی خود را کامل نموده است. می‌توان گفت که با توجه به نوع گونه متفاوت، نتایج مختلفی در تحقیقات صورت گرفته به دست آمده است. در این راستا، اوگوکانل و همکاران (Ogukunle *et al.*, 2013) در تحقیقاتشان بر روی گونه تاج خروس به نتایج مشابهی دست یافتند اما در ارتباط با گونه گوجه فرنگی میزان روی در اندام زیر زمینی را بیشتر از اندام هوایی گزارش کرده‌اند. در واقع، تحرک‌پذیری عناصر خاک، در شرایط رویشگاهی متفاوت از قبیل اسیدی یا قلیایی بودن (دره قایدی و همکاران، ۱۳۹۱)، شوری، میزان آهک و گچ، ماده آلی (Knezeric *et al.*, 2009) و سایر شرایط تغییر می‌کند که این موضوع بر میزان تجمع آن‌ها در اندام‌های گیاهی اثر می‌گذارد (نوید شاد و جعفری صیاد، ۱۳۷۹). بر این اساس برخی عناصر با توجه به شرایط موجود و ایجاد قابلیت بیشتر، در اندام‌هایی نظیر برگ و ریشه تجمع بیشتری حاصل نموده و در برخی دیگر این شرایط معکوس می‌شود. این موضوع به قابلیت دسترسی عناصر غذایی در خاک و جذب و انتقال آن‌ها به بخش‌های هوایی گونه‌های مورد مطالعه مرتبط است (دره قایدی و همکاران، ۱۳۹۱؛ روحی مقدم و همکاران، ۱۳۹۱؛ Svetlana؛ Reimann *et al.*, 2001; and Slavkovi, 2006). در مورد عنصر مس، خلدبرین و اسلام زاده (۱۳۸۰) بیان داشتند که این عنصر می‌تواند اغلب کاتیون‌ها را از مکان جذبی خود خارج سازد و خود محکم به ریشه متصل شود. به همین دلیل مقدار آن در ریشه، اغلب بیشتر از مقدار آن در برگ و ساقه است که در گونه مورد مطالعه نیز چنین شرایطی دیده شده است.

با توجه به تحقیقات صورت گرفته می‌توان دریافت که میزان انتقال‌پذیری عناصر بر اساس نوع گونه متفاوت است و روابط متفاوتی در جذب عناصر توسط گونه‌های مختلف مشاهده می‌شود و در مناطق مختلف با توجه به شرایط رویشگاهی، گونه‌های گیاهی، میزان غلظت مشابهی از نظر عناصر سنگین نداشته‌اند (Izaya *et al.*, 2007; Nasri *et al.*, 2008; Sayyad *et al.*, 2010; Stevovic *et al.*, 2010). نتایج تحقیق نشان داد غلظت عناصر در خاک منطقه کمتر از میزان این فلزات در میانگین جهانی و استاندارد جهانی برآورد شده است. همانطور که در نتایج بیان شده است غلظت فلزات سرب، مس و روی در خاک منطقه به ترتیب ۱۸/۶، ۳۱/۷۹ و ۶۶/۱۲ میلی‌گرم بر کیلوگرم می‌باشد، این درحالی است که مقدار حداقل استاندارد این عناصر برابر با ۵۰، ۳۰ و ۱۰۰ میلی‌گرم بر کیلوگرم است، این امر نشان

دهنده عدم وضعیت بحرانی عناصر سنگین در منطقه مورد مطالعه است. اما در مجموع، فلزات سنگین به دلیل قدرت تحرک و تجمع زیستی، حتی میزان جزئی آن در خاک و گیاه، بسیار قابل توجه است. با توجه به نتایج به دست آمده، طبقه کیفی آلودگی توسط شاخص آلودگی PI_i برای سرب و مس در محدوده کم تا متوسط اما برای روی متوسط تا زیاد بود. با توجه به این که میزان این فلزات از حد استاندارد موجود تجاوز نکرده اند، این منطقه در معرض آلودگی قرار دارد. با توجه به این مورد احداث کارخانه هابه ویژه کارخانه های سیمان در مناطقی دور از مناطق مسکونی امری ضروری به نظر می رسد. همچنین، در بین عناصر مورد مطالعه، گونه *Kochia prostrate* قابلیت بالاتری در جذب عنصر روی نسبت به مس و سرب از خود نشان داده است. از طرفی، میزان این عنصر در اندام های هوایی گیاه بیشتر جذب شده است که نشان می دهد علاوه بر قدرت جذب بالاتر توان بیشتری در انتقال این عنصر از خاک به اندام های هوایی داشته است. لذا، نتیجه کاربردی این تحقیق را می توان معرفی این گونه به عنوان گیاهی مناسب جهت احیاء مناطق آلوده به این عنصر اعلام نمود.

منابع

- احمدی م. ۱۳۸۵. استفاده چند منظوره از مراتع (مطالعه موردی: شهرستان فیروزکوه). پایان نامه کارشناسی ارشد مرتعداری، دانشکده منابع طبیعی ساری، دانشگاه مازندران. ۸۲ صفحه.
- امامی، ع. ۱۳۷۵. روش های تجزیه گیاه. موسسه خاک و آب. نشریه ۹۸۲.
- توانکار ف.، شفقت ع. ۱۳۸۷. بررسی غلظت کروم در خاک و گیاهان اطراف کارخانه سیمان اردبیل. دومین همایش منطقه ای منابع طبیعی و محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارسنجان، ۱-۱۰.
- توکلی محمدی، م.، خدادادی، ا.، پرتانی، ص. مرزبان، م. ۱۳۹۰. بررسی منابع آلاینده فلزات سنگین در استان زنجان با استفاده از GIS. سی امین همایش علوم زمین. تهران. ۹-۱.
- خلدبرین، ب. و اسلام زاده، ط. ۱۳۸۰. تغذیه معدنی گیاهان عالی. دانشکده علوم دانشگاه شیراز ۴۳۲ صفحه.
- دره قایدی، ب.، رسولی، م. ح.، خداوردیلو، ح. ۱۳۹۱. جذب و نگهداشت منگنز، آهن، روی و مس در چند خاک غیر اسیدی و اسیدی. نشریه مدیریت خاک و تولید پایدار ۲(۱): ۶۳-۶۸.
- ذوفن، پ.، سعادتخواه، ع.، رستگارزاده، س. ۱۳۹۲. مقایسه توانایی تغلیظ فلزات سنگین در پوشش گیاهی منطقه اطراف صنایع فولادسازی در جاده بندر امام-ماهشهر، اهواز. زیست شناسی گیاهی، سال پنجم، شماره شانزدهم، ۴۱-۵۶.
- رجایی نژاد، م.، احرام پوش، م. ح.، نژادکورکی، ف. ۱۳۹۳. بررسی میزان آلودگی فلز سنگین سرب در خاک نواحی اطراف کارخانجات سیمان با استفاده از شاخص های فاکتور آلودگی و زمین انباشت (مطالعه موردی: کارخانه سیمان کرمان). اولین همایش ملی مدیریت پایدار منابع خاک و محیط زیست. دانشگاه شهید باهنر کرمان، ۱۹ و ۲۰ شهریور. ۸-۱.

- روحی مقدم، ع.، حسینی، م.، رحمانی، ا.، طبری، ا.، ابراهیمی، ع. ۱۳۹۱. فرایند تغذیه و بازگشت عناصر غذایی در جنگلکاری‌های خالص و آمیخته بلندمازو (مطالعه موردی: جنگل‌های پایین دست چمستان نور). فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات جنگل و صنوبر ایران. ۲(۲۰): ۲۷۲-۲۵۶.
- رفیعی ب.، آلیانی ف.، فرشیا ف. م. ۱۳۹۰. بررسی آلودگی فلزات سنگین در خاک‌های اطراف کارخانه‌های سیمان و ذوب فلزات، جنوب شرق تهران، و ارتباط با ویژگی‌های فیزیکوشیمیایی خاک. مجله یافته‌های نوین زمین شناسی کاربردی، ۹: ۳۰-۳۷.
- عباسی، ج. سالاری. ۱۳۸۵. آلودگی‌های زیست محیطی کارخانجات سیمان، پنجمین کنفرانس دانشجویی مهندسی معدن. ۷۰۱-۷۱۱.
- مسلم‌پور ما.، شهدادی س.، نعیمی ر. ۱۳۹۱. ارزیابی آلودگی فلزات سمی در اطراف کارخانه سیمان خاش جنوب شرق ایران. اولین همایش ملی حفاظت و برنامه‌ریزی محیط زیست، همدان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، ۱-۹.
- نوید شاد، بهمن و علیرضا جعفری صیاد. ۱۳۷۹. تغذیه دام (ترجمه). انتشارات عمیدی. ۵۲۸ صفحه.
- Abdulrasoul M.O., Salem E.M., Mahmoud E.A., Salem M.I. 2011. Impact of cement dust on some soil properties around the cement factory in -Al-Hasa Oasis, Saudi Arabia. *American-Eurasian Journal of Agricultural & Environmental Sciences*, 11(6): 840-846.
- Addo M.A., Darko E.O., Gordon C., Nyarko B.J.B., Gbadago J.K., Nyarko E., Affum H.A., Botwe B.O. 2012. Evaluation of heavy metals contamination of soil and vegetation in the vicinity of a cement factory in the Volta Region, Ghana., *International Journal of Science and Technology*, 2(1): 40-50.
- Adriano D.C. 2001. Trace element in Terrestrial environment. *Biogeochemistry, bioavailability and risk of metal*, Springer-Verlag, New York.
- Al-Juboury A.I. 2009. Natural Pollution by Some Heavy Metals in the Tigris River, Northern Iraq. *Int. J. Environ. Res.* 3(2):189-198.
- Al-Khashman, O.A., Shawabkeh, R.A. 2006. Metals distribution in soils around the cement factory in southern Jordan, *Environ Pollut*, Vol. III, Nr. 140, pp: 387-94.
- Al-Omran, A.M., El-Maghraby S.E. 2011. Impact of cement dust on some soil properties around cement factory in Al-Hasa Oasis. *Amer. Eurasian J. Agric. and Environ. Sci.* 11(6): 840-846.
- Bilen, S. 2010. Effect of cement dust pollution on microbial properties and enzyme activities in cultivated and no-till soils. *African Journal of Microbiology Research*, 22(4): 2418-2425.
- Bordbar, S.K., Jahromi, S.M. 2006. Exploring the potential of carbon storage in Eucalyptus and Acacia plantations in the western regions of Fars province. PhD thesis, Azad University, 153p.
- Christophoridis, C. 2009. Occurrence and distribution of selected heavy metals in the surface sediments of Thermaikos Gulf, N. Greece. Assessment using pollution indicators, *Journal of Hazardous Materials*.

- Davis, J.G., Parker M.B. 1993. Zinc toxicity symptom development and partitioning of biomass and zinc in peanut plants. *Journal of Plant Nutrition*, 16: 2353–2369.
- Hernandez, L., Probst, A., Probst, J.L., Ulrich, E. 2003. Heavy metal distribution in some French forest soils: evidence for atmospheric contamination. *The Science of the total Environment*, 312: 195-219.
- Izaya N., Oliver A., Chadwick A., Joshua P., Francisco C., Leonidas V. 2007. Temporal nutrient variation in soil and vegetation of post-forest pastures as a function of soil order, pasture age, and management, Rondonia, Brazil. *Agriculture, Ecosystems and Environment*. 118:159-172.
- Isikli B., Demir T.A., Ürer S.M., Berber A., Akar T., Kalyoncu C. 2003. Effects of Chromium exposure from a cement factory. *Environmental Research* 91: 113-118.
- Kling J. 1997. Phytoremediation of organics moving rapidly into trials. *International Journal of Environmental Science and Technology*. 31(3):129-146.
- Knezevic M., Stankovic D., Krstic B., Nikolic M.S., Vilotic D. 2009. Concentrations of heavy metals in soil and leaves of plant species *Paulownia elongata* S.Y.Hu and *Paulownia fortunei* Hemsl. *African Journal of Biotechnology*. 8(20): 5422-5429.
- Loska K., Wiechula D. 2003. Application of principal component analysis for the estimation of source heavy metal contamination in surface sediments from Rybnik Reservoir, *Chemosphere*, 51: 723–733.
- Mandal A., Voutchkov M. 2011. Heavy metals in soils around the cement factory in Rockfort, Kingston, Jamaica *International Journal of Geosciences*, 2, 48-54.
- Nasri M., Khalatbari M., Zahedi H., Paknejad F., Tohidi Moghadam H.R. 2008. Evaluation of Micro and Macro Elements in Drought Stress Condition in Cultivars of Rapeseed (*Brassica napus* L.). *American Journal of Agricultural and Biological Sciences*. 3(3): 579-583.
- Ogunkunl C., Fatoba P. 2014. Contamination and spatial distribution of heavy metals in topsoil surrounding a mega cement factory. *Atmospheric Pollution Research* 5: 270–282.
- Saha P.K. Hossain M.D. 2011. Assessment of heavy metal contamination and sediment quality in the Buriganga River, Bangladesh, 2nd International conference of environmental science and Technology, Singapore.
- Samuel E., Aynalem D. 2012. Assessing the Effect of cement dust emission on the physicochemical nature of soil around Messebo area, Tigray, North Ethiopia. *Int. J. Econ. Environ. Geol.* 3(2): 12-20.
- Sayyad G., Afyuni M., Mousavi S.F., Abbaspour K.C., Richards B.K., Schulin, R. 2010. Transport of Cd, Cu, Pb and Zn in a calcareous soil under wheat and safflower cultivation a column study. *Journal of Geoderma*. 154: 311–320.
- Stevovic S., Mikovilovicand V.S., Calic-Dragosavac D. 2010. Environmental

- impact of site location on macro and microelements in Tansy. *African Journal of Biotechnology* 9(16): 2408-2412.
- Svetlana, L., Slavkovi L. 2006. Inorganic analysis of herbal drugs. Plant and soil analysis – diverse bioavailability and uptake of essential and toxic elements. *J. Serb. Chem. Soc.* 71(10): 1095–1105
- Zhipeng H., Jinming S., Naixing Z., Peng Z., Yayan, X. 2009. Variation characteristics and ecological risk of heavy metals in the south Yellow Sea surface sediments. *Environ. Monit. Assess.* 157: 515-528.